

MEHMED TEVFIK TRABZONÎ VE ESERLERİ

Mustafa ÇİL*

Hayatı

Mehmed Tevfik (rh.a.) risâlesinin mukaddimesinde ‘Trabzonî’, ferâğ kaydında ise başka bir nisbe (muhtemelen ‘Arhavî’) kullanmaktadır. Bu kayıta “Hacı Râşid Efendi’nin oğlu” bilgisi de vardır. Buradaki dua cümlelerinin içeriğinden babasının o sırada hayatta olmadığı sezilmektedir. Trabzon-Arhavi farklılığı müellifin bu yörelerle ayrı ayrı irtibatı ya da Arhavi’nin o dönem Trabzon Vilâyetinin Lazistan Sancağına bağlı bir kaza oluşuyla ilgili olabilir. Müellif hattı olan risâlenin telif tarihi (1287/1870) Mehmed Tevfik’in yaşadığı zaman dilimine dair de bir fikir vermektedir.

Eseri

Aile ‘neslin korunması’ başta olmak üzere İslâm’ın temel gayelerinin gerçekleşip korunduğu en temel kurumdur. Bu kurumun oluşturulması, iç ve dış ilişkilerinin yürütülmesi, muhtemel sorunlarının çözümü gibi hususlar dinî bildirimlerle ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Aile bireyleri arasında da özel bir yakınlık ve saygınlık vardır. İslâm, aile bireylerini kendi aralarında mahrem yani dokunulmaz kılmıştır. Bu itibarla belli derecede soy (nesep, kan) bağına sahip kişilerin birbirleriyle evliliği yasaktır. Bu yasa nispeten dar biçimde sıhri (evlilik yoluyla meydana gelen) hısımlar arasında da vardır. İslâm’ın bu asli yasağı muharref dinlerde de büyük ölçüde korunmuş; beşerî sistemlerde dahi gözetilmiştir.

İslâm soy ve sıhri hısımlık yanında süt hısımlığını da getirmiştir. Süt emmenin hısımlık nedeni oluşunda anne sütünün çocuğun gelişimindeki rolü ve sütanne-çocuk arasındaki duygusal bağ gündem edilmişse de bu hüküm taabbüdüdür. Yani akılla kavranabilir bir gerekçeye bağlı değildir ve şartları bulunduğu sabit olur. Başka inanç ve hukuk sistemlerinde varlığı bilinmeyen bu uygulamada süt emmeye birtakım hukukî sonuçlar bağlanmaktadır. Kesin ana kurallar ile ictihad ürünü pek çok fikhî değerlendirmeden ibaret bu sonuçlar İslâm hukukunda iki temel başlıkta incelenir: çocuğun anne sütüne ulaşma hakkı ve süt emmenin yol açacağı mahremiyet. Kapsamlı İslâm hukuku çalışmaları bunların ilkinde genellikle ‘nafaka’ ve ‘icâre’ gibi bölümlerde yer verirken ikincisini müstakil bir bölüm olan “radâ’(rıdâ’/ rezâ’/rızâ’)”da incelemektedir. Farazî fikh faaliyetleri bir yana günlük hayatta da karşılığının bulunması radâ’ bahislerinin bu çalışmalarda genişçe işlenmesini sağlamış; konuya özgü eserler de verilmiştir.

İslâm toplumundaki sosyo-ekonomik değişim, anne sütünü artırıcı tıbbî gelişmeler, mama vb. ek besinlerin çoğalması gibi nedenler çocuk için yabancı kadın sütüne ihtiyacı azaltmıştır. Gerek bu durum gerekse konunun çerçevesinin ve görüşler arasındaki tercihlerin büyük oranda netleşmiş oluşu alandaki çalışma sayısını bir süre belli oranda tutmuştur. Bilahare anne sütü üzerindeki bilimsel incelemeler -ki bunda İslâm’daki süt hısımlığı müessesini anlama/gerekçelendirebilme isteği de etkili olmuştur- onun çocuk için ilk ve temel besin oluşuna/olması gereğine yapılan vurguları artırmıştır. Teknik altyapının da elverişli hâle getirilmesiyle ‘süt bankası’ kurma girişimleri belirmiş; bu düşüncenin İslâm dünyasında doğurduğu kaygı ise radâ’ konulu çalışmalara yeniden canlılık kazandırmıştır. Bu bağlamda mevcut

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, mustafacil@trabzon.edu.tr

malzemeyi de gözden geçirip yeniden tasnif eden ilmî-akademik yayınlar yapılmıştır. Günümüzde ‘süt hısımlığı’ çeşitli nedenlerle sahipsiz kalan çocuklara yönelik ‘koruyucu aile’ uygulamaları kapsamında da gündeme gelmektedir.

Hulâsatü’r-rızâ ‘ Mehmed Tevfik’e ait radâ‘ konulu bir risâledir. ‘Ana hatlarıyla süt hısımlığı’ anlamındaki adı mukaddimesinde geçmektedir. Bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 00513 numaradadır. Bibliyografik kayıt numarası 342464’tür. Kapaklı müstakil bir risâle olup 9 varaktır. Sonradan ilk ve son varaklarına numara konulmuştur. İnce kırmızı çizgiden ibaret sayfa kenarlıkları vardır. Ferâğ kaydı tek sayfada ve 9 satırdır. Diğer sayfalar 16-20 arası satırdan oluşmaktadır. Mukaddimesi özenli bir nesih hattıyla kaleme alınmış, sonraki kısımlar aralara başka yazı çeşitlerinin de karıştığı rik‘a ile devam etmiştir. Reddâdeleri ([3b] sayfası hariç) vardır. Bazı cümle aralarında nokta işlevli işaret veya boşluklar bulunur. Satır sonlarında sıradaki kelimenin sığmayacağı bazı alanlar birtakım işaretlerle kapatılarak alt satıra inilmiştir. Alıntı ibareler, kaynaklar, mesele ve cevap başlıkları gibi kimi yerler üst kısmına çizgi konularak belirgin kılınmıştır. Risâlede az miktarda hatalı veya tekrar yazıma da rastlanmaktadır.

Türkçe bir eser olan *Hulâsatü’r-rızâ* ‘da mukaddime, ferâğ kaydı ve bazı alıntılar Arapçadır. Besmele ve ilk satır ile içerideki bazı ibare ve kelimeler harekelidir. Dikkat isteyen birkaç noktası hariç anlaşılması kolay bir metindir. Anlatımlarda zevc/koca, hâle/teyze vb. akraba isimlerinin Arapçası ve Türkçesi karışık biçimde kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ve âlimlerin anıldığı yerlerde saygı ifadeleri ihmal edilmemiştir. Konuların önemli bir kısmı ‘mesele-cevap’ yöntemiyle işlenmiştir. Risâlede toplam 84 ‘mesele’ bulunmakta olup müellif bunların 8. meseleden itibaren 27’sini; 43. meseleden itibaren de 40 tanesini l’den başlayarak ve aralıklı olarak numaralamıştır. Meseleler genellikle akrabalık adları kullanılarak “... almak câiz olur mu?” biçiminde formüle edilmiştir. Cevaplar çoğunlukla kısadır. Bazı bilgiler ‘tahkik’ girişli gerekçelerle pekiştirilmektedir. Az da olsa örnekli açıklama mevcuttur. Bunlarda Zeyd, Amr gibi yaygın simge isimler yanı sıra “Ali’nin zevcesi, Hasan’ın ve Hüseyin’in sabileri” gibi nadir kullanımlar da vardır. Az sayıda ifadede dikkat eksikliği görülür. Risâlede belirgin yerel izlerle karşılaşılmaz.

Hulâsatü’r-rızâ ‘da başvuru bilgisi olarak dört kez Cevherî; ikişer kez Vanî ve Hâniyye, birer kez de Kādîhan, ez-Zeylâi, Gâye, Fethu’l-kadîr, Hizânetü’l-müftî, nikâhu’l-Hulâsa ile Bahr-i râik (el-Meb-sût’tan yaptığı bir alıntıyla) isimleri geçmektedir. Müellif bu kaynaklardan süt emme ile ilgili fetva ve görüşler nakletmiştir. Bazılarından ise konuyla ilgili ittifak, tercih, nesih ve tenkit bilgisi içerikli aktarımlar yapılmıştır.

Risâlenin ‘hamdele’ kısmında Allah teâlânın kâinatı örneksiz biçimde yaratan kudretine, eşi-benzeri bulunmayışına, insanı karışık bir nutfeden yaratıp işitir ve görür kılmasına, küfür ve tuğyandan sakınlara cennet vadetmesine vurgu yapılmıştır. ‘Salâtüselâm’ kısmında ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mucize göstermesine; “miktarı elli bin sene olan günde ümmetine küçük şefaitle, arasâta da ‘kafirlere’ büyük şefaitle şefaet edecek” olmasına yer verilmiş, O’nun (s.a.v.) “gece-gündüz hakka uyan” âli ve ashabi da anılmıştır. Bu kısım için seçilen ifadelerde risâle konusuna güçlü işaretler bulunmaz. Ayrıca buradaki ‘kafirlere şefaet’ tabiri izaha muhtaçtır. Bununla ‘büyük günah işleyen müminlere şefaet’ kastedilmiş olabilirse de bu durumda bu grubun ‘ümmet’ten farklı zikredilmesini açıklamak gerekecektir. Kaldı ki müellif ferâğ kaydında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şefaetini talep ederken ‘o gün bazı insanların bundan mahrum kalacağını’ da belirtmektedir.

Mehmed Tevfik’e göre fıkıh en değerli ve en üstün ilim olup dinin direğidir. Meseleleri de zor ve sıkıdır. Bunların bir kısmı da radâ‘ ile ilgilidir. Sıradan halk bunları bilmez. Oysa bunları ihmal edenin

‘dini zayıftır.’ Bunları iyice bilen ise dinde felâha erer. Müellifin anlatımına göre insanlar kendisine radâ ile ilgili sorular sormuşlar müellif de bunların bir kısmına cevap verememiştir. Bunun üzerine kitaplarda (veya kütüphanede) bulduklarını incelemiş ve kendisini pek yeterli görmese de bunları tercüme etmek istemiştir. Müellif mukaddimede kendisi için ‘fakir, hakir, yoksuldan daha muhtaç kul’; ferâğ kaydında ise “insanların en düşkün, fakir, Allah’ın rahmetine en muhtaç olan” nitelemeleri yapmış, her iki yerde de “Bâri’ olan Rabbimizden onu muradına erdirmesini” dilemiştir.

Risâlede radâ konusu tanımla başlar. “Radâ”ın sözlük anlamında ‘emme’, terim anlamında ise ‘emmenin bir insandan ve belli süre zarfında olması’ öne çıkar. İlk ‘mesele’ de terim anlamı pekiştirme amaçlıdır. Bu meselede koyun vb. bir hayvandan süt emen iki çocuk arasında süt kardeşliği oluşmaya-çağı belirtilir. Ardından süt emmede ‘belli süre’nin miktarına dair ‘İmâm-ı Azam, İmâmeyn ile İmâm-ı Şâfiî ve İmâm Züfer’in görüşleri verilir. Bu süre çocuğun doğduğu gün başlamaktadır. Boşanmış kadına çocuğunu emzirmesi karşılığında yalnızca iki yaşa kadar ücret ödemenin vacip olacağı ise ittifaklıdır. Müellif burada haram kılıcı süre konusunda İmâmeyn’in görüşünü evla bulur, fetvanın da buna göre verildiğini söyler. Tarafların naslardan bazı dayanaklarını zikrettikten sonra “herkesin yöneldiği bir yön vardır” anlamındaki âyeti [el-Bakara 2/148] iktibas eder. ‘Emzirme süresi 1 gün dahi geçmiş olsa hısımlık oluşmaz’ diyen müellif bunu bir hadis-i şerifle delillendirir ve kısmen açıklar. Müellife göre süre dolmadan çocuğu süttan kesmek -sonraki bir emzirmeye bağlı- hısımlığa engel olmayacaktır. Bununla birlikte ona göre fetva Ebu Hanîfe’nin ‘müddet içinde yemek yemeye başlayan çocuk süttü terk ederse -süt emmesiyle- haramlık oluşmaz; eğer yemek yanında süte de devam ediyorsa haramlık oluşur’ şeklindeki görüşü üzeredir. Bir kadının başkasına ait çocuğu emzirmesi zaruret varsa mubah olur, aksi hâlde haramdır. Sütanne ‘filan oğlu filanın oğlunu emzirdim’ gibi bir yazıyla emzirmenin zamanla unutulmasına karşı ihtiyatlı davranmalıdır. Süttan çocuğun karnına ulaşması durumunda miktarına bakılmaksızın haramlık oluşur. Müellif İmâm-ı Şâfiî’nin buna aykırı görüşünü de verir ve bir-iki emme ile haramlık oluşmayacağına dair hadis-i şerifin mensuh olduğunu söyler. Büyükler arasında da süt ile haramlık oluşacağı görüşündekileri ise ‘avam-ı nâs’ olarak niteler.

Takip eden meselelerde süttan burundan mideye ulaştırılmasıyla, kafada olup dimağa varan veya ağız ortasındaki yaraya dökülmesiyle haramlığın gerçekleşeceği belirtilir. Göze tedavi amaçlı süt dökme ‘tıp erbabına’ göre haramlık oluşturmaz. ‘Meşâyih’ten bazısı, buna haramlık terettüp eder demiş diğer bazısı ise haramlığı süttan -söz konusu rahatsızlığa- fayda vermesine bağlamıştır. Zâhirü’r-rivâyeye göre idrar yoluna akıtılan, câifeye (iç boşluğa kadar işleyen yara) damlatılan ve ihtikanla (vücuda enjekte ederek) verilen süt ile haramlık oluşmaz. İmâm Muhammed rivayetine göre ise son durumda haramlık gerçekleşir. Müellif burada süt emme müddeti ve süt emzirme ücreti ile ilgili görüşleri yineler. Nikâhı haram kılmada soy ile süttan aynı konumda olduğunu vurgular, örnekler verir. Süttabalık ve bunun nikâha engel olmasına, gerekçe mahiyetinde bir örnekle temas eder.

‘Soydan haram olanlar süttan de haram olur.’ Ancak bunun istisnaları vardır. Müellif burada erkek yönünden 8, kadın yönünden 1 istisnaya yer vermiştir. Ardından soydan evlenilemeyecekler ile bunların süttan istisnaları meseleler hâlinde sıralanmıştır. Müellif soydan olanlarla nikâh için “asla câiz olmaz” derken süttan istisnaî meselelerde cevap “câiz olur” formundadır. İstisnaî meselelerin 20’si süttan kardeş, oğul, amca, hala, dayı ve teyze ile ilgili olup bazısında soy-süt farkı gerekçelenmiştir. Kalan 7 istisna ise çeşitli tür ve derecedeki başka yakınlarla ilgilidir. Müellif “zikrolunan yirmi yedi meselenin haricinde olanları nikâh eylemek haramdır” demekteste de hadis-i şerifteki ‘soydan haram olanlar süttan de haram olur’ kuralının gerçekte istisnası bulunmadığı iddiası bir yana istisna sayısı olarak zikredilen rakamların (2. 42 vb.) nihai olmadığına çeşitli araştırmalarda dikkat çekildiği de bilinmelidir.

Aynı kadından süt emenler arasında nikâhın haram olacağını bu anlamdaki bir hadis-i şerif ve kısa bir açıklamayla veren müellif bu durumda evliliğin helal olmayacağını yeniden vurgular. Ardından bir erkeğin evlenmesi “câiz olmaz” dediği süt yakınlarıyla ilgili -biri sayfa kenarında- 15 mesele daha zikreder. Kadının sütü, yaş sınırını aşmış durumdaki kocasını kendisine haram kılmaz. Süt hısımlığı için sütannenin evlenmiş olma şartı yoktur. Böyle bir kadının evlilikten önce emzirdiği kızın daha sonra kadının nikâhlısı olan erkeğe mahremiyeti kadının soydan kızının o erkeğe mahremiyeti gibidir. Ölü kadının sütünün çocuğa içirilmesiyle İmâm-ı Âzam’a göre haramlık doğar. İmâm-ı Şâfiî ise aksi kanaattedir. Erkeğin sütü de mahremiyet oluşturmaz. Çocuğunun sütannesini ve çocuğunun sütkızıkardeşini almak kişi için “câiz olur fakat almamak evladır.” Müellif bu meselelerde cevaz nedenini karşılaştırma yoluyla açık ve anlaşılır bir örnekle izah eder ancak ‘evla olmama’nın nasıl bir sakıncaya dayandığını gösterecek bir gerekçe vermez. Sayfa kenarına Arapça ibaresiyle birlikte yazılmış bir meselede ‘anneannesinin bir çocuğu emzirmesinin çocukla annesi arasında radâ’ hükmü doğurmayacağı ve anne-babasının nikâhına zarar vermeyeceği’ belirtilir.

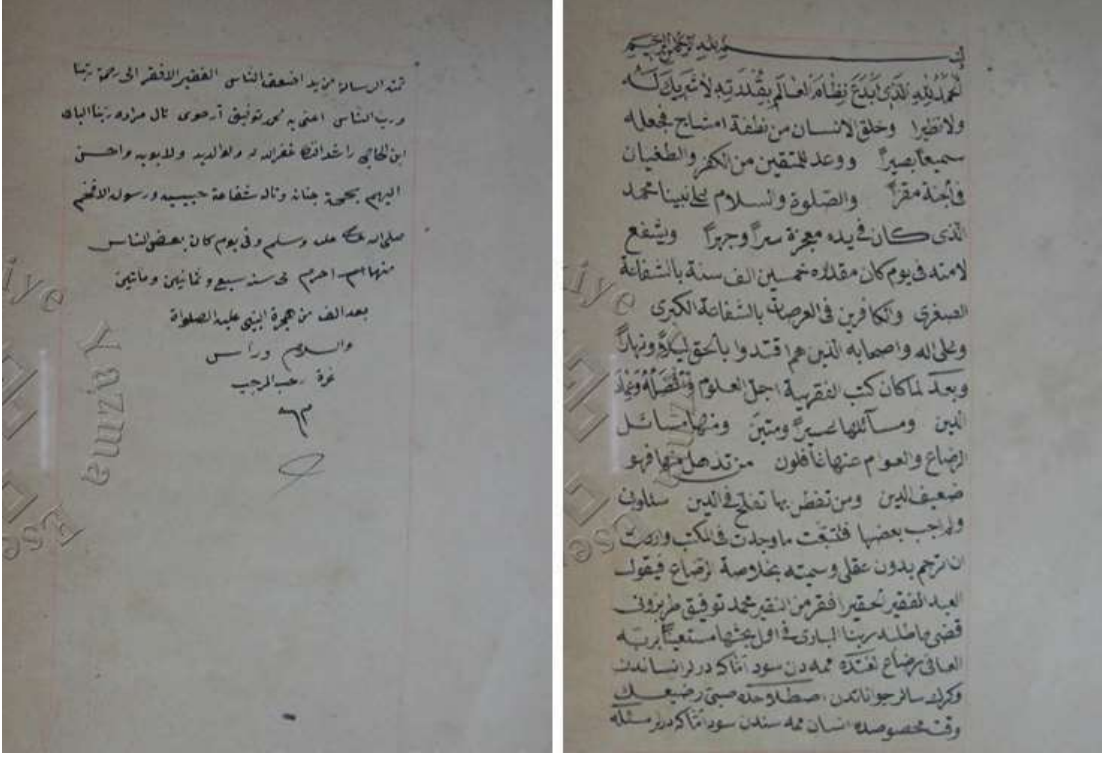
Câriyeden çocukları olan câriye sahiplerinin, çocuğun anne ayrı kardeşiyle evliliği gibi özel bir durumu tek örnekle geçen müellif bu konuda benzer örneklerin çok olduğunu belirtir ve bunlardan gafil olunmamasını ister.

Başka bir yiyeceğe karışan sütün kaynaması durumunda süt oranına bakılmaksızın radâ’ hükmü doğmayacağı ittifaklıdır. Kaynama yoksa ve süt oranı az ise “fukahâ kavlinde yine haramlık sabit olmaz.” Müellif burada ‘lokma kaldırıldığında süt damlamazsa haramlığın sabit olmayacağına eğer süt damlarsa esah olan görüşe göre haramlığın sabit olacağına’ dair bir alıntıya yer verir.

Kadının sütannesini ve sütkızı kocası için kadının soydan annesi ve kızı ile aynı hükümlere tabidir. Müellif bunlar için kısa gerekçeler de verir. Takip eden yedi mesele zina eden kişilerin süt yakınlarının birbirlerine haramlık durumunun nikâhlı kişilerin süt yakınlarındaki gibi olduğunu gösteren örneklerdir. Kocasından ayrılıp iddeti sonrası başkasıyla evlenen kadının sütünün ne zamandan itibaren ikinci kocaya ait sayılacağına dair bilgiler paylaşan müellif bir erkeğin nikâhlısı ile veya nikâhlılarının birbirleriyle süt hısımlı durumuna düşmesinin nikâha etkilerine dair farazi meseleler verir. Hürmet-i musâhare hükümleri bakımından da süt hısımları soydan hısımlar gibidir. Risâlenin son ‘mesele’sine göre ‘bir erkeğin, süt babasının üvey kızını alması câiz olmaz.’ Son olarak iki kadının karşılıklı olarak birer çocuklarını emzirmesinden doğan hısımlığın emen çocuklar ile bunların kardeşlerine etkisinden bahseden açıklama ve bunun Arapça ibaresinin verildiği risâle ferâğ kaydına göre “Nebî aleyissalâtu vesselâmın hicretinin bin iki yüz seksen yedi senesinde Recebü’l-mürecebin guresinin başında” [1 Receb 1287/27 Eylül 1870-Salı] tamamlanmıştır.

Mütevazı hacmine rağmen *Hulâsatü’r-rızâ*’da süt hısımlığıyla ilgili birçok hususa hatta az sayıda kaynakta görülebilecek bazı ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Bununla birlikte uzatma ve tekrarlara düşüldüğü de olmuştur. Hanefî mezhebine göre yazılan eserde hilâf ve usûl ilimlerinden izler de bulunur. Radâ’ a dair bilgileri mesnetli ise de bir kısmı, özellikle mezhepte tercih yönünden, tahkik edilmelidir. Teorik tartışma ürünü ve vukuu nadir birtakım meselelerin risâleye alınması bütünlüğü sağlama amaçlı olmalıdır. Konuların tasnif ve düzeninde kısmen mütesâhil davranıldığı söylenebilir.

Müellif risâledeki mesaisinin önemli bir kısmını süt hısımlarından nikâhı câiz olan ve olmayanları tespit edip sıralamaya hasretmiştir. Bunlar örnekli olarak verilmiştir ve takibi kolaydır. Şüphesiz çeşitli kaynaklarda süt hısımlığının etki alanını tespit için kullanılabilir genel kurallar da vardır. Ne var ki bu tür kuralların cüz’î meselelere uygulanması da uzmanlık gerektirmektedir. Dolayısıyla -bize göre- süt hısımlığı alanında *Hulâsatü’r-rızâ*’ gibi örnekli çalışmaların önemi devam etmektedir.

Resim 1: Hulâsatü'r-rızâ'nın ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler, 513, 1b-9b.)

Kaynakça

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Elif Ofset, 1988.
- Çeker, Orhan, "İslam Hukukunda Süt Akrabalığı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 341-358.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- İltaş, Davut, "Süt Akrabalığının Fıkî Açısından Değerlendirilmesi". *Süt Akrabalığı ve Süt Bankası*, ed. İlhan İlkılıç-Abdullah Uçar. 81-124. İstanbul: İSAR Yayınları, 2016.
- Kaşıkçı, Osman. "Radâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/384-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Mergînânî, Burhânüddîn Ebü'l-Hasen el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*. nşr. Muhammed Adnân Derviş. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Erkam, ts.
- Pekdemir, Şevket "Anne Sütünün Evlenme Engeli Oluşturma Şartları". *Turkish Studies* 11/17 (2016), 343-368.
- Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869 (Cilt I)*. haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 1993.
- Trabzonî, Mehmed Tefvik. *Hulâsatü'r-rızâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Eserler, 513, 1b-9b.
- Yıldız, Ramazan. *İslâmda Süt Kardeşliği*. İstanbul: Sinan Yayınları, 1983.

